

A Personality and Life Situations in the Conceptual Area of Psychology

Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки

Iryna Vashchenko

Dr. in Psychology, Professor, Department of General Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4424-5790>
Researcher ID: C-4934-2019
e-mail: jarinavv62@gmail.com

Ірина Ващенко

Доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

Ivanna Ananova

Ph.D. in Psychology, Assistant Professor, Department of General Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv (Ukraine)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7338-1658>
Researcher ID: Q-4005-2019
E-mail: ivananova19@gmail.com

Іванна Ананова

Кандидат психологічних наук, асистент кафедри загальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ (Україна)

The author' contribution: I. Vashchenko – 50%, I. Ananova – 50%.

Авторський внесок: І. Ващенко – 50%, І. Ананова – 50%.

Address for correspondence, e-mail: kpnu_lab_ps@ukr.net
Copyright: © Vashchenko Iryna, Ananova Ivanna

The article is licensed under **CC BY-NC 4.0 International**
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

© Vashchenko Iryna, Ananova Ivanna

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87>

ABSTRACT

The scientific and categorical analysis of the concepts of «situation», «life situation» and «difficult life situation» are presented in the article. The methodological analysis of life situation is stated to include three levels: life situation as a condition of human life; the situation as a stage of a personality's life way; the formation of a personality's attitude to the situation. The degree and nature of a personality's activity in the situation is established to be differently understood by scientists. It is found that a personality's activity is determined by: 1) external attributes of the situation, elements of the environment (situation as environment); 2) personal internal life area, cognitive representation of objective reality (situation as subjective internal reality). A personality, whose behavior is caused by external and internal factors of reality in the situation, performs: 1) purposeful active influence on the situation in order to create its own situational specificity (the situation as the interaction of personality and environment); 2) social construction of activities in accordance with the regulatory normative features of the situation (the situation as a socio-cultural determined interactive unit); 3) he / she creates own life way and transforms oneself under the influence of life events (the situation as a set of life events and circumstances). The structure of life situation is suggested to be considered from the point of view of the systematic approach. The components of its structure are proposed to be: 1. The complex of elements of the environment (objective side) is made up of physical factors and social factors; 2. Personality (subjective side) as an active subject of life situation, which: 1) «determines» the life situation on the basis of the system of values and value-normative system, being the components of the picture of the situation, in the process of personal and social interaction with the situation; 2) transforms the situation – creates personal situational specificity. «The definition of the situation» is stated to reveal the personal significance and social value of the situation for the subject and it is accomplished through interaction and communication in consequence of the process of social construction of reality (the process of taking into account the socio-cultural context of the situation and determining the «boundaries» of this situation). Therefore, the behavior of a personality in life situation is conditioned, on the one hand, by a cognitive construct – a picture of life situation, and on the other, by a system of socio-cultural normativity, which also reflects the content of the subject's consciousness and is a part of a holistic model of the world. We mean the socio-cultural determination of both the behavior of a subject in the situation as well as life situation as a whole. By interacting with life situation, a

© Vashchenko Iryna, Ananova Ivanna

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87>

personality, on the one hand, constructs this interaction in the context of life way and on the other hand – he/she implements the system of relations formed in it. At the same time, the situation can cause the dynamics of semantic processes, requiring to make necessary changes, moving to a new stage of existence, finding a new identity, rethinking the life way and constructing a new model of it.

Key words: *situation, life situations, structure of life situation, subject, personality's activity.*

Вступ

Стан сучасного українського суспільства, з його економічною та політичною нестабільністю, трансформацією суспільних інститутів (сім'ї, освіти тощо), знеціненням моральних орієнтирів та ідеалів, зміною системи цінностей, зумовлює виникнення у житті людини дуже різних життєвих ситуацій. Ситуації, що переживаються людиною як виняткова подія, змушують особистість до «...раціонального осмислення й сприйняття ситуації, усвідомлення реальної можливості та пошуку шляхів управління ситуацією, збереження почуття власної гідності та гідності особистості близької людини, основних життєвих інтересів, цінностей, цілей і мотивів, побудови моделі майбутнього...» (Лазуренко, 2013: 105). Такі ситуації є життєвими, оскільки включені в життєвий шлях людини і є складовою способу життя людини, та передбачають сукупність значущих подій і обставин, що впливають на світосприйняття і поведінку в певний життєвий період, на адаптацію людини.

За останній час накопичилося чимало даних про обставини, які висувають до людини вимоги, що перевищують її адаптаційний потенціал і загрожують психічному та фізичному благополуччю. Умовиводи вчених про перебування людини у життєвих ситуаціях зосереджені на осмисленні різних аспектів життєвої ситуації, проте наявний матеріал є досить розрізненим. При описі результатів проведених досліджень з означеної проблеми науковці вживають різні поняття – «ситуація», «людина в ситуації», «життєва ситуа-

ція» тощо. Це послугувало підставою звернення до аналізу життєвих ситуацій, а саме: визначення місця особистості у життєвих ситуаціях.

Мета статті – теоретично проаналізувати розуміння життєвих ситуацій у психології та змістовно охарактеризувати місце особистості у життєвих ситуаціях.

Завдання статті

Систематизувати напрацювання з цієї проблематики з огляду на не лише систематизацію уявлень про ситуації, типи, структуру, але й визначення місця і ролі особистості у функціонуванні у життєвій ситуації.

Методи та методики дослідження

У статті використано систему загальнонаукових методів і прийомів наукового пізнання: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, систематизація й індуктивне узагальнення релевантних до теми і мети дослідження теоретичних даних, які поєднали науково-категорійний аналіз понять «ситуація», «життєва ситуація» та «складна життєва ситуація», встановлення родо-видових зв'язків, виокремлення структурних компонентів життєвої ситуації та ретроспективний аналіз наукових джерел; системний метод для визначення концептуальних положень місця і ролі особистості у функціонуванні у життєвій ситуації.

Результати та дискусії

Вивчення науково-психологічної літератури надає підстави стверджувати, що психологія ситуацій є одним із сучасних нових напрямків, який вивчає людину в єдності зі світом, у якому вона існує. Науковий психологічний аналіз категорії «ситуація» має важливе методологічне значення, оскільки дозволяє здійснювати науковий пошук у напрямку розуміння проблеми співвідношення внутрішнього та зовнішнього, суб'єкта й об'єкта.

Відзначимо, що ситуація як психологічна категорія виступає предметом аналізу в роботах Л. Анциферової (Анциферова, 1994), М. Аргайла, А. Фернхема і Дж. Грехема (Аргайл, 2001; Аргайл, Фернхем & Грехем, 2001), Л. Бурлачука та Н. Михайлової (Бурлачук & Михайлова, 2002), Ф. Василюка (Василюк, 1984), І. Гофмана (Гофман, 2000), Т. Дридзе, М. Косолапова й А. Кронік (Дридзе, Косолапов & Кронік, 1991), О. Коржової (Коржова, 2001), Д. Магнуссона (Магнуссон, 1983), В. Мішела, Ю. Шода й О. Ейдак (Mischel, Shoda & Ayduk, 2007), Л. Росса та Р. Нісбетта (Росс & Нисбетт, 2000), О. Рягузової (Рягузова, 2006), У. Томаса та Ф. Знанецького (Томас & Знанецкий, 1994). Утім, єдності щодо тлумачення сутності ситуації досі не існує.

Результати теоретичного аналізу цієї проблематики у сучасній науковій психологічній літературі свідчать про такі основні підходи до розуміння категорії «ситуація»:

1. Ситуація ототожнюється із середовищем і визначається як сукупність незалежних від індивіда зовнішніх умов та обставин (елементів середовища), які спонукають і опосередковують його активність на певному етапі життєдіяльності, такими психологами, як Д. Кантер (Canter, 1986), О. Леонтьєв (Леонтьев, 1983), В. Мішел, Ю. Шода й О. Ейдак (Mischel, Shoda & Ayduk, 2007) та ін. Провідну детермінуючу роль у поведінці індивіда відведено елементам середовища, які мають «стимулюючий, обумовлюючий і коректуючий вплив на суб'єкта, тобто детермінують його активність і одночасно задають просторово-часові межі реалізації» (Филиппов & Ковалев, 1986: 14). Ситуація характеризується ознаками, притаманними «стимулу»: має зовнішній характер; просторово не належить суб'єкту; передує в часі діям суб'єкта, визначає і зумовлює їх; характеризується незалежністю від суб'єкта обставин і умов у момент дії.

2. Ситуація розглядається як суб'єктивна «внутрішня» реальність, суб'єктивна когнітивна репрезентація частини об'єктивної реальності (просторово-часових характеристик,

соціального контексту) в формі фрагменту загальної концепції індивідуального життєвого світу (індивідуальної системи смислів і значень, значущостей, переконань, цінностей і прагнень, суб'єктивного досвіду) в роботах Л. Анциферової (Анцыферова, 1994), О. Александрової та І. Дерманової (Александрова & Дерманова, 2016), Ф. Василюка (Василюк, 1984), В. Вороніна та В. Князева (Воронин & Князев, 1989). Ситуація має виражені ознаки «суб'єктивності». Поведінка індивіда зумовлена суб'єктивним сприйманням і розумінням ситуації, ставленням до неї, а не самою об'єктивною ситуацією. «Людина сама визначає для себе характер, специфіку, важкість ситуації, інтерпретуючи ті ж самі зовнішні умови по-різному, розставляючи різні акценти. Тобто, одна й та сама життєва ситуація для однієї людини може оцінюватись як нормальна, а для іншої – як несприятлива або надзвичайна чи навіть екстремальна» (Александрова & Дерманова, 2016: 128–129). Суб'єктивна представленість ситуації проявляється у вигляді тривалих емоційних переживань, стійких поведінкових установок і цілісної інтерпретації зовнішніх подій.

3. Ситуація розглядається як продукт і результат активної взаємодії та взаємовпливу особистості й середовища, спосіб організації суб'єктом явищ зовнішнього світу в роботах К. Левіна (Левин, 2001), Д. Магнуссона (Магнуссон, 1983), Л. Росса та Р. Нисбетта (Росс & Нисбетт, 2000), К. Стеббіна (Stebbins, 1981), У. Томаса та Ф. Знанецького (Томас & Знанецкий, 1994), А. Філіппова і С. Ковальова (Филиппов & Ковалев, 1986). Це інтеракційний процес, у якому особистість виступає як активний цілеспрямовано діючий суб'єкт, активно діє та інтерпретує середовище у межах своїх когнітивних можливостей і психічного складу, впливає на середовище і піддається його впливу. Процес взаємодії суб'єкта і середовища зумовлює виокремлення з об'єктивної реальності сукупності явищ, які організуються в певне цілісне утворення у зв'язку з актуальною позицією самого суб'єкта в оточуючому світі. Поведінка суб'єкта у ситуації детерміну-

ється: 1) фізичними (представленими у предметній і функціональній формі) та соціальними (сукупність суспільних і міжособистісних відносин) умовами середовища; 2) перцептивно-когнітивними системами особистості (інтерпретацією ситуації, установками, особистісною значущістю, особистісним смислом тощо); 3) цілеспрямованою активністю суб'єкта, який «створює власну ситуативну специфічність» (Хекхаузен, 2003: 32); 4) наявністю «психологічної готовності до об'єктивних умов і обставин, які включаються у генезис ситуації та мають характер потреб» (Филиппов & Ковалев, 1986: 14).

4. Ситуацію розглядають як соціокультурно детерміновану інтерактивну одиницю процесу соціального конструювання реальності й аналізують у термінах символів, значень і смислів, соціальної цінності в роботах М. Аргайла, А. Фернхема і Дж. Грехема (Аргайл, Фернхем & Грехем, 2001), П. Бергера (Бергер, 1995), І. Гофмана (Гофман, 2000), А. Шутца (Шутц, 2007). Ситуація, поруч з індивідом і соціальними системами, є складовою динамічного процесу соціальної взаємодії. Перебування у ситуації передбачає: 1) визначення ситуації; 2) презентацію свого «Я»; 3) визначення й ідентифікацію Іншого у цій ситуації. Визначити ситуацію означає визначити *межі* цієї ситуації – форми соціальних уявлень, що визначають і регламентують поведінку індивіда у ситуації. Поведінка суб'єкта у ситуації детермінується такими атрибутами ситуації: 1) соціальними очікуваннями до поведінки в ситуації такого типу; 2) нормами і цінностями, прийнятими у культурі певного суспільства; 3) соціальним контекстом ситуації; 4) релевантністю або нерелевантністю цілям певного типу ситуацій. Визначення меж ситуації спонукає особистість до певного типу поведінки – вибору типу соціальної ролі (концепція «ситуативного визначення «Я» П. Бергера) (Бергер, 1995).

5. Ситуацію розуміють як сукупність значущих подій та обставин, що істотно впливають на світосприйняття

і поведінку в певний період життя та визначають життєвий шлях особистості, в роботах К. Абульханової-Славської (Абульханова-Славская, 1991), Б. Ананьєва (Ананьев, 2016), О. Коржової (Коржова, 2001), Є. Головахи (Головаха, 2003), Т. Дридзе, М. Косолапова й А. Кронік (Дридзе, Косолапов & Кроник, 1991), С. Рубінштейна (Рубинштейн, 2003). Ситуація – це життєва подія, яка призводить до трансформації особистості, до її змін і модифікацій. Особистість є суб'єктом власного життя – своїм ставленням до життя, самовизначенням стосовно обставин і ситуацій особистість надає своєму життю певного динамічного вектору розвитку, обирає сценарій поведінки у майбутньому, вибудовує власну життєву стратегію, виробляє спосіб вирішення життєвих протиріч, усвідомлює свою відповідальність перед собою і перед іншими, творить власний життєвий шлях.

Системне узагальнення існуючих уявлень науковців щодо сутності ситуації та характеру активності особистості у ситуації свідчить про таке. Залежно від наукового підходу, в межах якого вивчається означена проблема, вчені розглядають ситуацію як: 1) середовище, що детермінує активність особистості зовнішніми атрибутами ситуації, елементами середовища; 2) суб'єктивну внутрішню реальність, що є власним внутрішнім життєвим простором, когнітивною репрезентацією об'єктивної реальності; 3) взаємодію особистості й середовища – особистість, поведінка якої в ситуації зумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками реальності, здійснює цілеспрямований діяльний вплив на ситуацію з метою створення власної ситуативної специфічності; 4) соціокультурно детерміновану інтерактивну одиницю, тобто особистість здійснює соціальне конструювання діяльності відповідно до регламентуючих нормативних ознак ситуації; 5) сукупність життєвих подій та обставин – особистість творить власний життєвий шлях і піддається трансформації під впливом життєвих подій. Отже, внаслідок узагальнення досить розрізнених даних щодо психологічної класифікації

ситуацій на сьогодні не виявлено загального підходу ні до визначення критерію поділу ситуацій, ні до визначення їх типів або різновидів. Слід констатувати, що класифікація ситуацій є проблемною у психологічних концепціях, на що впливає невизначеність понятійного апарату при аналізі ситуацій, а також недостатня обґрунтованість виокремлення критеріїв класифікації.

У сучасній психологічній літературі вченими проаналізовано такі різновиди ситуацій, як-то: прості, буденні, нормальні, нейтральні, проблемні, конфліктні, травмуючі, важкі, кризові, ситуації фізичної небезпеки та невизначеності, екстремальні, катастрофічні. Крім того, дослідники цієї проблематики здійснили спроби класифікації ситуацій з опорою на певний критерій. Так, ситуації поділяють:

1) за характером елементів середовища, а саме за екологічними, географічними, архітектурними, психосоціальними й іншими змінними середовища та їх атрибутами;

2) на основі просторово-часової локалізації місця, де відбувається буденне життя, та форм життєдіяльності, які здійснюються у цих місцях і ситуаціях (Canter, 1986);

3) за характером, типом ефекту, який здійснює або може здійснювати ситуація на людину;

4) за розташуванням на шкалі від мікрорівнів до макрорівнів: *стимули* – окремі об'єкти або дії; *епізоди* – особливі значущі події, які мають причину і наслідок; *ситуації* – фізичні, часові й психологічні параметри, що визначаються зовнішніми умовами; *оточення* – узагальнююче поняття, що характеризує типи ситуацій; *середовище* – сукупність фізичних і соціальних змінних зовнішнього світу (Магнуссон, 1983);

5) за провідною роллю зовнішніх обставин чи особистості: об'єктивні – актуальне фізичне та соціальне оточення; суб'єктивні – будь-який компонент суб'єктивної ситуації, яку сприймає людина, отримує те чи інше значення (Stebbins, 1981);

6) за ступенем тиску, який чинить ситуація на благополуччя суб'єкта: *сильні* ситуації, реакція на які більшою мірою залежить від об'єктивних умов, що жорстко диктують поведінкові сценарії та патерни, наприклад критичні або травматичні події; *слабкі* ситуації, які допускають різноманіття реакцій, обумовлених індивідуальними відмінностями (Mischel, Shoda & Ayduk, 2007);

7) залежно від відношень між складовими елементами ситуації: ситуації-системи; ситуації, утворені на основі відношень боротьби, протидії їх складових елементів; ситуації, утворені випадковими зв'язками між подіями (Филиппов & Ковалев, 1986).

Частина дослідників звертається до аналізу такого типу ситуацій, як *життєва ситуація* (Александрова & Дерманова, 2016; Коржова, 2001; Василенко, 2014; Дридзе, Косолапов & Кронік, 1991; Парфенова, 2009; Рягузова, 2006), та відзначає перспективність наукового дослідження у цьому напрямку.

Автори життєву ситуацію розглядають як: 1) умову життя особистості, ситуацію конкретного життя індивідуального суб'єкта (Василенко, 2014); 2) сукупність значущих подій та обставин, що впливають на світовідчуття і поведінку в певний період життєвого циклу індивіда (Дридзе, Косолапов & Кронік, 1991); 3) найбільш важливу і значущу в певний період часу подію на життєвому шляху особистості (Коржова, 2001); 4) частину середовища, найбільш близьку і значущу для індивіда, яка виступає «проявником» внутрішніх детермінант буття: а) за формою – фрагмент середовища як зовнішніх об'єктивних обставин життєдіяльності, з якими відбувається безпосередній контакт людини; б) за змістом – ситуація особистого життя, тобто життєві обставини, найбільш значущі для людини (Коржова, 2001); 5) складову способу життя людини, що включена у її життєвий шлях, яка впливає на її адаптацію та відображає взаємодію особистості з соціальною ситуацією (Парфенова, 2009).

Як бачимо, методологічний аналіз життєвої ситуації містить три рівні: життєва ситуація як умова життя людини; ситуація як етап життєвого шляху особистості; формування ставлення особистості до ситуації. Розбіжність у поглядах учених актуалізує потребу в обґрунтуванні трактування поняття «життєва ситуація», яке б відображало якомога повніше її характеристики та критерії.

Не менше суперечностей виникає при спробі визначити типологію життєвих ситуацій, оскільки серед дослідників немає єдності й щодо цього. Так, Д. Магнуссон (Магнуссон, 1983), О. Александрова й І. Дерманова (Александрова & Дерманова, 2016) поділяють усю множину життєвих ситуацій на два типи (за тривалістю та просторовою представленістю): актуальну ситуацію і цілісну життєву ситуацію. Актуальну ситуацію характеризують як таку, що існує в даний момент часу «тут і зараз», суб'єктивна інтерпретація якої може мати випадковий специфічний характер.

Цілісна життєва ситуація, яка у своїй об'єктивній і суб'єктивній репрезентаціях є тривалішою за часом і має більшу представленість у просторі, включає множину конкретних подій та епізодів, що можуть мати як одночасний, так і послідовний перебіг. Цілісна життєва ситуація у суб'єктивній інтерпретації відображає фрагмент загальної картини або моделі світу і проявляється у вигляді тривалих емоційних переживань, стійких поведінкових установок і цілісної інтерпретації зовнішніх подій (Александрова & Дерманова, 2016; Магнуссон, 1983).

За якісними особливостями, своєрідністю, унікальністю життя суб'єкта життєві ситуації прийнято поділяти на: прості, буденні, травматичні, нормальні / нормативні, типові, нетипові, особливі, складні, важкі (Александрова & Дерманова, 2016; Василенко, 2014; Парфенова, 2009). Так, проста (буденна) ситуація – характеризується як звичайна, у якій особистість діє у звичному, нормальному режимі. Нормальна ситуація визначається тим, що у ній встановлюється рівно-

вага в системі задачі (цілі), умови та способи її реалізації, тобто її характерною ознакою є стабільна система внутрішньої регуляції, що забезпечує успішне функціонування суб'єкта і досягнення ним поставлених цілей без надмірних зусиль. Складна ситуація визначається тим, що вимоги до особистості виходять за межі «норми».

За моделлю ускладнення ситуації (Анциферова, 1994) розрізняють такі життєві ситуації: 1) ситуацію повсякденних труднощів – звичайна, стандартна життєва ситуація, що характеризується відносним благополуччям; 2) особливу ситуацію, що пов'язана з віковими кризами і специфікою розвитку; 3) особливу («сильну») ситуацію, що пов'язана з раптовими важкими зовнішніми подіями (потрясіннями) у житті суб'єкта (ситуація хвороби тощо).

Окремої уваги заслуговує звернення до класифікації складних життєвих ситуацій. У вітчизняній і зарубіжній психології існує чимала кількість робіт, у яких намагаються класифікувати складні життєві ситуації. Проте, наразі й тут серед авторів немає згоди щодо критеріїв означення та змістовного наповнення такого типу ситуацій. До категорії складних життєвих ситуацій, як правило, відносять критичні, кризові, екстремальні, важкі, стресові ситуації, ситуації психологічної загрози, ситуації невизначеності тощо.

Складну життєву ситуацію розуміють як обумовлений внутрішніми та зовнішніми чинниками фрагмент дійсності, який на суб'єктивному рівні сприймається як психологічне ускладнення (Либина, 2008). Саме критерій «суб'єктивне відчуття ускладнення» дає змогу об'єднати на вищому рівні узагальнення стресові, екстремальні, фруструючі, конфліктні тощо ситуації, оскільки відчуття ускладнення може виникати у відповідь на вплив будь-якого чинника зовнішньої або внутрішньої дійсності.

Близьким за значенням до складної життєвої ситуації є поняття «критична ситуація», яке використовує Ф. Василюк (Василюк, 1984). Автор розуміє критичну ситуацію як

життєву ситуацію, яка зіштовхує суб'єкта з неможливістю реалізації внутрішньої необхідності свого життя, а відтак, ставить його перед необхідністю переживання. Типи критичних ситуацій класифікуються за характером стану «неможливості»: стрес, фрустрація, конфлікт (інтрапсихічний), криза (Василюк, 1984).

У літературі можна зустріти також поняття «проблемна ситуація». Цей тип ситуацій не відносять до складних ситуацій, а визначають як «ситуацію, що виникає у процесі виконання практичної ... або теоретичної дії при розходженні (невідповідності) необхідного і відомого знання, способу або дії...» (Матюшкин, 2008: 32). Науковець зазначає, що ситуація стає проблемною, «...коли людина зіштовхується з новими умовами, у яких вона не може виконати відомі їй дії старими способами, коли вона повинна знайти новий спосіб дій» (Матюшкин, 2008: 189).

Отже, життєва ситуація стає «проблемною» лише тоді, коли порушується впорядкованість плину життя, а необхідність вирішувати певну проблему вимагає від суб'єкта підвищеної цілеспрямованої активності, прийняття життєво важливих рішень, створюючи при цьому «моменти напруження» (Дридзе, 1991).

Описані вище підходи до розуміння ситуації звертають до аналізу структури життєвої ситуації. Ще К. Левін (Левин, 2001), розглядаючи ситуацію як життєвий простір, запропонував розрізняти у ній середовище (фізичні та соціальні умови) і людину (стан людини). Заклавши цим традицію виокремлювати в життєвій ситуації зовнішній, об'єктивний, і внутрішній, суб'єктивний, бік.

Переважає більшість дослідників розглядає життєву ситуацію як двосторонній процес, єдність зовнішньої ситуації, що доступна об'єктивному спостереженню, відображає стан середовища і включає фізичні та соціальні умови, і внутрішньої ситуації, що включає виокремлення з об'єктивної реальності сукупності явищ, які організовуються в цілісне

утворення у зв'язку з актуальною позицією самого суб'єкта (Филиппов & Ковалев, 1986).

Поширеною у наукових джерелах є структура ситуації, що включає: предмети оточуючого світу; дійових / діючих осіб; здійснювану ними діяльність (у тому числі комунікацію, взаємовідносини); часові та просторові аспекти ситуації (її межі) (Коржова, 2001; Бурлачук & Михайлова, 2002).

Ми пропонуємо розглядати структуру життєвої ситуації з точки зору системного підходу і спираючись на вищевказані підходи до розуміння ситуації. До складових структури життєвих ситуацій ми відносимо:

I. Сукупність елементів середовища (об'єктивний бік), що складають фізичні та соціальні чинники. Фізичні чинники представлені у предметній і функціональній формі, у просторово-часових характеристиках (тривалість у часі; насиченість різною кількістю подій тощо). Соціальні чинники середовища, які становлять природний сегмент соціального життя, визначаються сукупністю суспільних і міжособистісних відносин – суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних інтеракцій.

II. Особистість (суб'єктивний бік) як діяльний суб'єкт життєвої ситуації, що: 1) «визначає» життєву ситуацію на основі системи значень і ціннісно-нормативної системи, які є компонентами картини ситуації, у процесі особистісної та соціальної взаємодії з ситуацією; 2) трансформує ситуацію – створює власну ситуаційну специфічність.

Відтак, поява будь-якої життєвої ситуації не можлива без особистості. Крім того, саме від особистості залежить *перцептивно-когнітивна картина життєвої ситуації* (фрагмент загальної картини світу, когнітивний конструкт), тобто представленість життєвої ситуації у свідомості суб'єкта, яка відображає частину об'єктивної реальності, що існує у просторово-часовому вимірі й характеризується певним соціальним контекстом (Воронин & Князев, 1989). Вплив ситуації (чинників середовища) опосередковується сприймаюче-когні-

тивними системами індивіда – індивідуальною системою смислів і значень, суб'єктивним досвідом (Александрова & Дерманова, 2016; Магнуссон, 1983), тобто об'єктивній ситуації надається значення / смисл (Шибутани, 1999), особистісний смисл (Леонтьев, 1983), особистісна значущість (Мясищев, 1998), що, своєю чергою, визначає ставлення суб'єкта до життєвої ситуації. Когнітивний конструкт ситуації задає контекст сприймання, вносячи впорядкованість у загальну картину соціального світу.

О. Александрова й І. Дерманова (Александрова & Дерманова, 2016) емпірично визначили смислові компоненти сприймання життєвої ситуації (смислові елементи суб'єктивної операціональної моделі життєвої ситуації): 1) володіння ситуацією, здатність контролювати її та керувати нею, а також відчуття безпеки; 2) емоційне переживання ситуації, що включає емоційну оцінку ситуації з огляду на її приємність і бажаність для індивіда, а також віру в позитивне начало ситуації (життєствердної або песимістичної); 3) позитивні очікування, тобто сприймання ситуації як сприятливої (обнадійливої, активної, життєствердної, доброї, інформативної) або несприятливої (байдужої, безнадійної, жорсткої); 4) пересічність / повсякденність, яка відображає звичайність, пересічність (стійкість, простоту, м'якість, звичність) або гостроту і складність ситуації; 5) розв'язуваність ситуації – відображає виражену установку на визначеність, можливість розв'язати, подолати ситуацію або установку на сприймання ситуації як нерозв'язуваної, нездоланної, програтної, важкої; 6) особистісна включеність у подолання ситуації – відображає віру в можливість, здатність подолати ситуацію (особиста, глибока, подолання – публічна, тупикова); 7) енергетичний заряд ситуації – відображає спонукальний характер ситуації (збуджуюча, логічна – розслаблююча, ірраціональна); 8) рівень розуміння ситуації – відображає суб'єктивну оцінку ситуації як зрозумілої (очевидної, однозначної, нормальної) або незрозумілої (таємничої, багатозначної, відмінної від нормальної).

© Vashchenko Iryna, Ananova Ivanna

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87>

Картина життєвої ситуації включає в себе «визначення ситуації», що розкриває особистісну значущість і соціальну цінність ситуації для суб'єкта, який сприймає.

«Визначення ситуації», що здійснюється за допомогою сприймаючих когнітивних систем – когнітивна активність суб'єкта спрямована на пізнання ситуації (усвідомлення її умов і установок), що породжує нову об'єктивну ситуацію, об'єктивність якої полягає у тому, що вона сприймається як об'єктивна самою людиною, яка діє у цій ситуації (Томас & Знанецкий, 1994), яка є реальною за своїми наслідками. Отже, «визначення ситуації» є процесом надання суб'єктивного особистісного значення життєвій ситуації для конкретної людини. У цьому випадку пізнання ситуації і є її зміною.

«Визначення ситуації», що здійснюється за допомогою інтеракції та комунікації, завдяки процесу соціального конструювання реальності – є процесом урахування соціально-культурного контексту ситуації та визначення «меж» цієї ситуації. Межі ситуації – це форми соціальних уявлень (норми і цінності, прийняті у культурі певного суспільства), за допомогою яких оцінюється, регламентується й унормовується поведінка індивіда у життєвій ситуації (межі дозволеного).

Оцінка меж ситуації можлива тоді, коли людина освоїла й утримує соціальний контекст, засвоїла нормативні моделі поведінки. Оцінка здійснюється на основі визначення соціальної значущості об'єктів у символічному соціальному оточенні (Аргайл, Фернхем & Грахам, 2001).

Визначення «меж» ситуації спонукає суб'єкта до: 1) вибору певного типу поведінки, соціально прийнятної моделі поведінки у відповідних ситуаціях (вибір соціальної ролі) (Бергер & Лукман, 1995) – відбувається регламентація індивідом власної поведінки; 2) спонукання інших до певної поведінки у процесі соціальної взаємодії (Гофман, 2000) – регламентація поведінки іншого.

Із вищевикладеного випливає, що поведінка особистості у життєвій ситуації обумовлена, з одного боку, когнітивним

конструктом – картиною життєвої ситуації, а з іншого – системою соціокультурної нормативності, яка також відображає зміст свідомості суб'єкта і є складовою цілісної картини світу. Тобто, мова йде про соціокультурну детермінацію як поведінку суб'єкта у ситуації, так і життєву ситуацію загалом.

Отже, поведінка суб'єкта у життєвій ситуації детермінується: 1) системою цінностей і установок особистості, відповідно до яких планується активність суб'єкта й оцінюються її результати (Томас & Знанецкий, 1994); 2) нормами і цінностями, прийнятими у культурі певного суспільства (системою соціокультурної нормативності); 3) соціальним контекстом ситуації; 4) соціальними очікуваннями до поведінки у ситуації такого типу; 5) психологічною готовністю реагувати на елементи середовища (об'єктивні умови й обставини), які для суб'єкта набувають значення потреби («включаються у генезис ситуації та мають характер потреби») (Филиппов & Ковалев, 1986); 6) мотиваційними властивостями ситуації (Магнуссон, 1983): потребами, завданнями, правилами, ролями, цілями, очікуваннями; 7) релевантністю або нерелевантністю певного типу ситуацій цілям суб'єкта.

Взаємодія особистості й ситуації вказує на їх взаємообумовленість. Отже, людина (особистість), яка активно взаємодіє із ситуацією, тобто яка активно і цілеспрямовано діє, у межах своїх когнітивних можливостей інтерпретує середовище, впливає на нього, а також відчуває на собі його взаємний вплив – це *діяльний суб'єкт*.

Цілеспрямована активність суб'єкта створює власну ситуаційну специфічність – обмежує множину можливих ситуаційних впливів, розставляючи акценти, формує наявні ситуації відповідно до своїх особистісних диспозицій (Хекхаузен, 2003: 32).

Поведінка особистості (діяльного суб'єкта) є функцією і результатом безперервного процесу взаємодії особистості та середовища. Суттєвими детермінантами поведінки є: 1) особистісні детермінанти – когнітивні та мотиваційні особли-

вості; 2) ситуаційні детермінанти – психологічні значення ситуації (Магнуссон, 1983).

Отже, здійснений нами аналіз структурних компонентів життєвої ситуації підтверджує положення про те, що між особистістю й умовами її життя існує нерозривний взаємозв'язок. Особистість, будучи суб'єктом діяльності й суб'єктом власного життя, визначає конфігурацію багатьох життєвих ситуацій, проте останні також істотно змінюють особистість.

Ситуацію, що спричиняє трансформацію особистості, її зміни та модифікації, визначають як «життєву подію» (Коржова, 2001). Життєва подія є точною біфуркацією (розгалуженням) на життєвому шляху особистості.

Дослідники ситуації як інтерактивної одиниці Л. Росс і Р. Нісбетт (Росс & Нісбетт, 2000) запропонували концепт «людина в ситуації», який є адекватним ... для дослідження ситуації у термінах особистісної значущості. При цьому теоретики інтеракціонізму, говорячи про ситуацію, часто мають на увазі типи загальної активності або інституалізовані умови, роблячи акцент на міжситуаційному аналізі ситуації.

Для опису внутрішньо-ситуаційного аналізу, тобто вивчення цілей, потреб і переживань активного суб'єкта, використовують поняття «людина в ситуації» й такі вчені, як Л. Анциферова (Анциферова, 1994), Б. Ломов (Ломов, 1984), О. Коржова (Коржова, 2001). Згідно з Б. Ломовим (Ломов, 1984), при аналізі ситуації слід звертати увагу на її суб'єкта, який представлений у ситуації принаймні трьома аспектами: системою своїх внутрішніх спонук; своїми індивідуально-психологічними й особистісними властивостями; діяльнісними характеристиками.

Схожа думка й у Л. Анциферової (Анциферова, 1994), яка пропонує розглядати особистість як медіатора подій: психічна переробка життєвих негараздів здійснюється з позиції унікальної «картини світу» конкретної людини.

У дослідженнях О. Коржової (Коржова, 2001) також підкреслюється, що аналізувати взаємодію особистості з життє-

вою ситуацією слід удаючись до дослідження таких феноменів, як: 1) внутрішня картина життєдіяльності (життєвого шляху) і ставлення до життя, 2) вибір стратегій поведінки і вчинків, 3) суб'єкт-об'єктні орієнтації; 4) спрямованість особистості (життєвих орієнтацій) загалом; 5) спрямованість життєвого шляху загалом.

Вступаючи у взаємодію з життєвою ситуацією, особистість, з одного боку, будує цю взаємодію в контексті всього життєвого шляху, а з іншого – реалізує всю систему сформованих у неї відносин. Водночас ситуація може запускати динаміку смислових процесів, вимагаючи від особистості необхідних змін, переходу до нового етапу екзистенції, пошуку нової ідентичності, переосмислення життєвого шляху і побудови нової його картини (Василенко, 2014; Ващенко, 2017).

Висновки

На основі здійсненого теоретичного аналізу розуміння ситуації та місця особистості в ситуації встановлено, що ступінь і характер активності особистості у ситуації науковці розуміють по-різному. Так, активність особистості детермінується: 1) зовнішніми атрибутами ситуації, елементами середовища (ситуація як середовище); 2) власним внутрішнім життєвим простором, когнітивною репрезентацією об'єктивної реальності (ситуація як суб'єктивна внутрішня реальність).

Особистість, поведінка якої у ситуації зумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками реальності, здійснює: а) цілеспрямований діяльний вплив на ситуацію з метою створення власної ситуативної специфічності (ситуація як взаємодія особистості й середовища); б) соціальне конструювання діяльності відповідно до регламентуючих нормативних ознак ситуації (ситуація як соціокультурно детермінована інтерактивна одиниця); в) творить власний життєвий шлях і піддається трансформації під впливом життєвих подій (ситуація як сукупність життєвих подій та обставин).

Перспективу подальших досліджень порушеної проблеми ми вбачаємо у визначенні методів комплексної діагностики особистості у життєвій ситуації, осмисленні ресурсів особистості при взаємодії з життєвою ситуацією.

Література

- Абульханова-Славская К. А. Стратегии жизни. Москва : Мысль, 1991. 300 с.
- Александрова О. В., Дерманова И. Б. Психосемантический подход к оценке сложной жизненной ситуации (на примере ситуации, связанной с заболеванием, угрожающим жизни ребенка). *Вестник Санкт-Петербургского университета. Психология*. 2016. Вып. 4. С. 40–50.
- Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург : Питер, 2016. 288 с.
- Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита. *Психологический журнал*. 1994. Т. 15. № 1. С. 3–18.
- Аргайл М. Основные характеристики ситуаций. *Психология социальных ситуаций: хрестоматия* / под ред. Н. В. Гришиной. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 178–188.
- Аргайл М., Фернхем А., Грахам Дж. Концепт ситуации в различных областях психологии. *Психология социальных ситуаций: хрестоматия* / под ред. Н. В. Гришиной. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 44.
- Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / пер. Е. Д. Руткевич. Москва : Медиум, 1995. 323 с.
- Бурлачук Л. Ф., Михайлова Н. Б. К психологической теории ситуации. *Психологический журнал*. 2002. Т. 23. № 1. С. 5–17.
- Василенко Т. Д. Трудная жизненная ситуация: методологический анализ. *Медицинская психология в России: электрон. науч. журн.* 2014. № 6 (29). URL : <http://mprj.ru>.
- Василок Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций: монография. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 200 с.
- Ващенко І. В. Ретроспектива сутності поняття «життєва ситуація». *Психологічна освіта в Україні: традиції, сучасність та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди святкування 50-річчя від початку фахової підготовки психологів у Київському національному університеті імені Тараса*

- Шевченка та Дня психолога (21–22 квітня 2017 року) / за ред. І. В. Данилюка. Київ : Логос, 2017. С. 42–44.*
- Воронин В. Н., Князев В. Н. К определению психологического понятия ситуации. *Актуальные вопросы организационно-психологического обеспечения работы с кадрами.* Москва, 1989. С. 46–57.
- Головаха Е. И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности. *Психология личности.* Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 256–268.
- Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / пер. с англ. и вступ. статья А. Д. Ковалева. Москва : КАНОН-Пресс-Ц, 2000. 304 с.
- Дридзе Т. М., Косолапов М. С., Кроник А. А. К технологии изучения социальных процессов с позиций проблемно-ситуационного подхода. *Прогнозное проектирование и социальная диагностика.* Москва, 1991. С. 36–56.
- Коржова Е. Ю. Развитие личности в контексте жизненной ситуации. *Психология социальных ситуаций: хрестоматия: [виды и характеристики ситуаций. Восприятие ситуаций. Социальная ситуация развития. Ситуация конфликта. Психологическая защита. Ситуации риска. Психология среды]* / сост. Н. В. Гришина. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 279–284.
- Кравченко Е. И. Социологическая концепция И. Гофмана. *Современная американская социология / под ред. В. И. Добренькова.* Москва, 1994. С. 165–187.
- Лазуренко С. Б. и др. Теоретическое и эмпирическое обоснование паллиативной помощи в педиатрии. *Педиатрическая фармакология.* 2013. Т. 10. № 2. С. 101–106.
- Левин К. Конструктивное представление ситуации. *Психология социальных ситуаций: хрестоматия / под ред. Н. В. Гришиной.* Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 36.
- Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. Москва, 1983. Т. 1. 365 с.
- Либина А. В. Совладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации. Москва : Эксмо, 2008. 400 с.
- Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Наука, 1984. 445 с.
- Магнуссон Д. Ситуационный анализ: эмпирические исследования соотношений выходов и ситуаций. *Психологический журнал.* 1983. Т. 4. № 2. С. 28–33.
- Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. Москва : Директмедиа Паблишинг, 2008. 392 с.

- Мясищев В. Н. Психология отношений: избранные психологические труды / под ред. А. А. Бодалева. Воронеж : НПО «Модек», 1998. 363 с.
- Парфенова Н. Б. О подходах к классификации и диагностике жизненных ситуаций. *Вестник Пензенского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные и психолого-педагогические науки*. 2009. № 9. С. 109–117.
- Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии / пер. с англ. В. В. Румынского, под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна. Москва, 2000. 429 с.
- Рубинштейн С. Л. Теоретические вопросы психологии и проблема личности. *Психология личности: сборник статей* / сост. А. Б. Орлов. Москва : ООО «Вопросы психологии», 2003. С. 19–27.
- Рягузова Е. В. Ситуация: горизонты психологической интерпретации. *Известия Саратовского университета. Серия Философия. Психология. Педагогика*. 2006. Т. 6. Вып. 1/2. С. 81–86.
- Томас У., Знаниецкий Ф. Методологические заметки. *Американская социологическая мысль* / под ред. В. И. Добренкова. Москва, 1994. С. 332–339.
- Филиппов А. В., Ковалев С. В. Ситуация как элемент психологического тезауруса. *Психологический журнал*. 1986. Т. 7. № 1. С. 12–22.
- Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер; Москва : Смысл, 2003. 860 с.
- Шибутани Т. Социальная психология / пер. с англ. В. Б. Ольшанского. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 539 с.
- Шутц В. Глубокая простота. Основы жизненной философии / пер. с англ. А. Шевченко. Москва : Правда, 2007. 248 с.
- Canter, D. (1986). Putting Situations in Their Place: Foundations for a Bridge between Social and Environmental Psychology. *Social Behavior in Context* (pp. 39–208). London.
- Mischel, W., Shoda, Y., & Ayduk, O. (2007). Introduction to Personality: Toward an Integrative Science of the Person (8th Edition). Hoboken, New Jersey : John Wiley & Sons. 594 p.
- Stebbins, R. A. (1981). A theory of the definition of the situation. A. Furnham & M. Argyle (Eds.). *The Psychology of social situations – selected readings*. Oxford, England : Pergamon Press. 353 p.

References

- Abulkhanova-Slavskaia, K. A. (1991). *Strategii zhizni [Strategies of life]*. Moskva: Mysl [in Russian].
- Aleksandrova, O. V., & Dermanova, I. B. (2016). Psichosemanticheskii podkhod k otsenke slozhnoi zhiznennoi situatsii (na primere situa-

- tsii svyazanoi s zabolevaniem, ugrozhaiushchim zhizni rebenka) [Psychosemantic approach to assessing a difficult life situation (using the example of a situation related to a disease that threatens a child's life)]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Psikhologii. – Vestnik of Saint Petersburg University. Psychology*, 4, 40–50 [in Russian].
- Ananiev, B. G. (2016). *Chelovek kak predmet poznaniia [Man as a subject of knowledge]*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
- Antzyferova, L. I. (1994). Lichnost v trudnykh zhiznennykh usloviakh: pereosmyshlenie, preobrazovanie situatsii i psikhologicheskaiia zashchita [Personality in difficult living conditions: rethinking, transforming situations and psychological defense]. *Psikhologicheskii zhurnal – Psychological Journal*, 15 (1), 3–18 [in Russian].
- Argyle, M. (2001). Osnovnye kharakteristiki situatsii [The main characteristics of situations]. N. V. Grishina (Ed.), *Psikhologiya sotsialnykh situatsii – Psychology of social situations* (pp. 178–188). St. Petersburg: Piter [in Russian].
- Argyle, M., Furnham, A., & Graham, J. (2001). Kontsept situatsii v razlichnykh oblastiakh psikhologii. [Concept of the situation in various fields of psychology]. N. V. Grishina (Ed.), *Psikhologiya sotsialnykh situatsii – Psychology of social situations* (p. 44). St. Petersburg: Piter [in Russian].
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1995). *Sotsialnoe konstruirovaniie realnosti. Traktat po sotsiologii znaniia [The Social Construction of Reality. A Treatise on Sociology of Knowledge]* (E. D. Rutkevich, Trans.). Moskva: Medium [in Russian].
- Burlachuk, L. F., & Mikhailova, N. B. (2002). K psikhologicheskoi teorii situatsii [To the psychological theory of the situation]. *Psikhologicheskii zhurnal – Psychological Journal*, 23 (1), 5–17 [in Russian].
- Vasilenko, T. D. (2014). Trudnaia zhiznennaia situatsiia: metodologicheskii analiz [Difficult life situation: methodological analysis]. *Meditsinskaia psikhologiya v Rossii: elektron. nauch. zhurn. – Medical Psychology in Russia: an electronic scientific journal*, 6 (29). URL: <http://mprj.ru> [in Russian].
- Vasiliuk, F. E. (1984). *Psikhologiya perezhivaniia. Analiz preodoleniia kriticheskikh situatsii [Psychology of experiencing. Analysis of overcoming critical situations]*. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
- Vashchenko, I. V. (2017). Retrospektyva sutnosti poniattia «zhyttieva sytuatsiia» [Retrospective of the essence of «life situation» concept]. *Psikhologichna osvita v Ukraini: tradytsii, suchasnist ta perspektyvy – Psychological Education in Ukraine: Traditions, Modern*

© Vashchenko Iryna, Ananova Ivanna

- nity and Perspectives: Proceedings of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference on the Occasion of the 50th Anniversary of the Beginning of the Professional Training of Psychologists at Taras Shevchenko National University of Kyiv and Psychologist's Day* (pp. 42–44). Kyiv: Logos [in Ukrainian].
- Voronin, V. N., & Kniazev V. N. (1989). K opredeleniiu psikhologicheskogo poniatiia situatsii [To the definition of the psychological concept of the situation]. *Aktualnye voprosy organizatsionno-psikhologicheskogo obespecheniia raboty s kadrami – Topical issues of organizational and psychological support for work with personnel* (pp. 46–57). Moskva [in Russian].
- Golovakha, E. I. (2003). Zhiznennaia perspektiva i tsennostnye orientatsii lichnosti [Life perspective and values of personality]. *Psikhologiiia lichnosti – Personality Psychology* (pp. 256–268). St. Petersburg: Piter [in Russian].
- Goffman, E. (2000). *Predstavlenie sebja drugim v povsednevnoi zhizni [The Presentation of Self in Everyday Life]* (A. D. Kovalev, Trans.). Moskva: KANON-press-Ts [in Russian].
- Dridze, T. M., Kosolapov, M. S., & Kronik, A. A. (1991). K tekhnologii izucheniia sotsialnykh protsessov s pozitsii problemno-situatsionnogo podkhoda [To the technology of studying social processes from the standpoint of the problem-situation approach]. *Prognoznoe proektirovanie i sotsialnaia diagnostika – Predictive design and social diagnostics* (pp. 36–56). Moscow [in Russian].
- Korzhova, E. J. (2001). Razvitie lichnosti v kontekste zhiznennoi situatsii [Personality development in the context of life situation]. N. V. Grishina (Ed.), *Psikhologiiia sotsialnykh situatsii [vidy i kharakteristiki situatsii. Vospriiatie situatsii. Sotsialnaia situatsiia razvitiia. Situatsiia konflikta. Psikhologicheskaiia zashchita. Situatsii riska. Psikhologiiia sredi] – Psychology of social situations [types and characteristics of situations. Perception of situations. The social situation of development. Conflict situation. Psychological protection. Risk situations. Environmental Psychology]* (pp. 279–284). St. Petersburg: Piter [in Russian].
- Kravchenko, E. I. (1994). Sotsiologicheskaiia kontseptsiiia I. Gofmana [Sociological concept of E. Goffman]. V. I. Dobrenkov (Ed.), *Sovremennaia amerikanskaia sotsiologiiia – Modern American Sociology* (pp. 165–187). Moskva [in Russian].
- Lazurenko, S. B. et al. (2013). Teoreticheskoe i empiricheskoe obosnovanie palliativnoi pomoshchi v pediatrii [Theoretical and empirical justification of palliative care in pediatrics]. *Pediatricheskaiia farmakologiiia – Pediatric pharmacology, 10 (2)*, 101–106 [in Russian].

- Levin, K. (2001). Konstruktivnoe predstavlenie situatsii [Constructive presentation of the situation]. N. V. Grishina (Ed.), *Psikhologiya sotsialnykh situatsii – Psychology of social situations*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
- Leontev, A. N. (1983). *Izbrannye psikhologicheskie proizvedeniia: V 2 t. [Selected psychological works: in 2 volumes]*. Vol. 1. Moskva [in Russian].
- Libina, A. V. (2008). *Sovladaiushchii intellekt: chelovek v slozhnoi zhiznnoi situatsii [Coping Intelligence: integrated approach to coping with life difficulties]*. Moskva: Eksmo [in Russian].
- Lomov, B. F. (1984). *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psikhologii [Methodological and theoretical problems of psychology]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Magnusson, D. (1983). Situatsionnyi analiz: empiricheskie issledovaniia sootnosheni vykhodov i situatsii [Situational analysis: empirical studies of the relationships between outputs and situations]. *Psikhologicheskii zhurnal – Psychological Journal*, 4 (2), 28–33 [in Russian].
- Matiushkin, A. M. (2008). *Problemye situatsii v myshlenii i obuchenii [Problematic situations in thinking and learning]*. Moskva: Direkt-media Publishing [in Russian].
- Miasishchev, V. N. (1998). *Psikhologiya otnosheni : izbrannye psikhologicheskie Trudy [Relationship Psychology: Selected Psychological Works]*, A. A. Bodalev (Ed.). Voronezh: NPO «Modek» [in Russian].
- Parfenova, N. B. (2009). O podkhodakh k klassifikatsii i diagnostike zhiznennykh situatsii [Approaches to the classification and diagnosis of life situations]. *Vestnik Pskovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Sotsialno-gumanitarnye i psikhologo-pedagogicheskie nauki – Vestnik of Pskov State University. Series: Social-Humanitarian and Psychological-Pedagogical Sciences*, (9), 109–117 [in Russian].
- Ross, L., Nisbett, R.E. (2000). *Chelovek i situatsiia. Uroki sotsialnoi psikhologii [The Person and the Situation: Perspectives of Social Psychology]*. (V. V. Rumynskiy (Trans.); E. N. Emelianov & V. S. Magun (Eds.). Moskva, 2000 [in Russian].
- Rubinshtein, S. L. (2003). Teoreticheskie voprosy psikhologii i problema lichnosti [Theoretical questions of psychology and the problem of personality]. A. B. Orlov (Ed.), *Psikhologiya lichnosti – Personality psychology: the collection of articles* (pp. 19–27). Moskva: OOO «Voprosy psikhologii» [in Russian].
- Riaguzova, E. V. (2006). Situatsiia: gorizonty psikhologicheskoi interpretatsii [Situation: the horizons of psychological interpretation]. *Izvestiia Saratovskogo universiteta. Seriya Filosofiya. Psikhologiya*.

- Pedagogika – Saratov University News. Series: Philosophy, Psychology, Pedagogy*, 6 (1/2), 81–86 [in Russian].
- Thomas, W., & Znaniecki, F. (1994). Metodologicheskie zametki [Methodological notes]. V. I. Dobrenkov (Ed.), *Amerikanskaia sotsiologicheskaja mysl – American sociological thought* (pp. 332–339). Moskva [in Russian].
- Filippov, A. V., & Kovalev, S. V. (1986). Situatsiia kak element psikhologicheskogo tezaurusu [The situation as an element of psychological thesaurus]. *Psikhologicheskii zhurnal – Psychological Journal*, 7 (1), 12–22 [in Russian].
- Heckhausen, H. (2003). *Motivatsiia i deiatelnost [Motivation and activity]*. Saint-Petersburg: Piter; Moskva: Smysl [in Russian].
- Shibutani, T. (1999). *Sotsialnaia psikhologiiia [Social psychology]*. (V. B. Olshanskii, Trans.). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Schutz, W.C. (2007). *Glubokaia prostota. Osnovy zhiznennoi filosofii [Deep simplicity. Fundamentals of life philosophy]*. (A. Shevchenko, Trans.). Moskva: Pravda [in Russian].
- Canter, D. (1986). Putting Situations in Their Place: Foundations for a Bridge between Social and Environmental Psychology. *Social Behavior in Context* (pp. 39–208). London.
- Mischel, W., Shoda, Y., & Ayduk, O. (2007). *Introduction to Personality: Toward an Integrative Science of the Person* (8th Edition). Hoboken, New Jersey : John Wiley & Sons.
- Stebbins, R. A. (1981). A theory of the definition of the situation. A. Furnham & M. Argyle (Eds.) *The Psychology of social situations – selected readings*. Oxford, England: Pergamon Press.

Ващенко Ірина, Ананова Іванна. Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки

АНОТАЦІЯ

У статті представлено науково-категорійний аналіз понять «ситуація», «життєва ситуація» та «складна життєва ситуація». Констатовано, що методологічний аналіз життєвої ситуації містить три рівні: життєва ситуація як умова життя людини; ситуація як етап життєвого шляху особистості; формування ставлення особистості до ситуації. Установлено, що ступінь і характер активності особистості у ситуації науковці розуміють по-різному. З'ясовано, що активність особистості детермінується: 1) зовнішніми атрибутами ситуації, елементами середовища (ситуація як середовище); 2) власним внутрішнім життєвим

© Vashchenko Iryna, Ananova Ivanna

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87>

простором, когнітивною репрезентацією об'єктивної реальності (ситуація як суб'єктивна внутрішня реальність). Особистість, поведінка якої в ситуації зумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками реальності, здійснює: 1) цілеспрямований діяльний вплив на ситуацію з метою створення власної ситуативної специфічності (ситуація як взаємодія особистості й середовища); 2) соціальне конструювання діяльності відповідно до регламентуючих нормативних ознак ситуації (ситуація як соціокультурно детермінована інтерактивна одиниця); 3) творить власний життєвий шлях і піддається трансформації під впливом життєвих подій (ситуація як сукупність життєвих подій та обставин). Запропоновано розглядати структуру життєвої ситуації з точки зору системного підходу і до складових її структури відносити: I. Сукупність елементів середовища (об'єктивний бік), що складають фізичні та соціальні чинники. II. Особистість (суб'єктивний бік) як діяльний суб'єкт життєвої ситуації, який: 1) «визначає» життєву ситуацію на основі системи значень і ціннісно-нормативної системи, які є компонентами картини ситуації, у процесі особистісної та соціальної взаємодії з ситуацією; 2) трансформує ситуацію – створює власну ситуаційну специфічність.

Констатовано, що «визначення ситуації» розкриває особистісну значущість і соціальну цінність ситуації для суб'єкта, який сприймає, та здійснюється за допомогою інтеракції і комунікації, завдяки процесу соціального конструювання реальності (процес урахування соціально-культурного контексту ситуації та визначення «меж» цієї ситуації). Тому поведінка особистості у життєвій ситуації обумовлена, з одного боку, когнітивним конструктом – картиною життєвої ситуації, а з іншого – системою соціокультурної нормативності, яка також відображає зміст свідомості суб'єкта і є складовою цілісної картини світу. Мова йде про соціокультурну детермінацію як поведінки суб'єкта у ситуації, так і життєвої ситуації загалом. Вступаючи у взаємодію з життєвою ситуацією, особистість, з одного боку, будує цю взаємодію в контексті всього життєвого шляху, а з іншого – реалізує всю систему сформованих у неї відносин. Водночас ситуація може запускати динаміку смислових процесів, вимагаючи від особистості необхідних змін, переходу до нового етапу екзистенції, пошуку нової ідентичності, переосмислення життєвого шляху і побудови нової його картини.

Ключові слова: ситуація, життєва ситуація, структура життєвої ситуації, діяльний суб'єкт, активність особистості.

Ващенко Ирина, Ананова Иванна. Личность и жизненные ситуации в концептуальном пространстве психологической науки

АННОТАЦИЯ

В статье представлено научно-категорийный анализ понятий «ситуация», «жизненная ситуация» и «сложная жизненная ситуация». Констатировано, что методологический анализ жизненной ситуации содержит три уровня: жизненная ситуация как условие жизни человека; ситуация как этап жизненного пути личности; формирование отношения личности к ситуации. Установлено, что степень и характер активности личности в ситуации ученые понимают по-разному. Выяснено, что активность личности детерминруется: 1) внешними атрибутами ситуации, элементами среды (ситуация как среда); 2) собственным внутренним жизненным пространством, когнитивной репрезентацией объективной реальности (ситуация как субъективная внутренняя реальность). Личность, поведение которой в ситуации обусловлено внешними и внутренними факторами реальности, осуществляет: 1) целенаправленное деятельное влияние на ситуацию с целью создания собственной ситуативной специфичности (ситуация как взаимодействие личности и среды); 2) социальное конструирование деятельности в соответствии с регламентирующими нормативными признаками ситуации (ситуация как социокультурно детерминированная интерактивная единица); 3) создает собственный жизненный путь и подвергается трансформации под влиянием жизненных событий (ситуация как совокупность жизненных событий и обстоятельств). Предложено рассматривать структуру жизненной ситуации с точки зрения системного подхода и к составляющим ее структуры относить: I. Совокупность элементов среды (объективная сторона), которую составляют физические и социальные факторы. II. Личность (субъективная сторона) как деятельный субъект жизненной ситуации, который: 1) «определяет» жизненную ситуацию на основе системы значений и ценностно-нормативной системы, которые являются компонентами картины ситуации, в процессе личностного и социального взаимодействия с ситуацией; 2) трансформирует ситуацию – создает собственную ситуационную специфичность.

Констатировано, что «определение ситуации» раскрывает личностную значимость и социальную ценность ситуации для субъекта,

который воспринимает, и осуществляется с помощью интеракции и коммуникации, благодаря процессу социального конструирования реальности (процесс учета социально-культурного контекста ситуации и определение «границ» этой ситуации). Поэтому поведение личности в жизненной ситуации обусловлено, с одной стороны, когнитивным конструктом – картиной жизненной ситуации, а с другой – системой социокультурной нормативности, которая также отражает содержание сознания субъекта и является частью целостной картины мира. Речь идет о социокультурной детерминации как поведения субъекта в ситуации, так и жизненной ситуации в целом. Вступая во взаимодействие с жизненной ситуацией, личность, с одной стороны, строит это взаимодействие в контексте всего жизненного пути, а с другой – реализует всю систему сложившихся в ней отношений. В то же время, ситуация может запускать динамику смысловых процессов, требуя от личности необходимых изменений, перехода к новому этапу экзистенции, поиска новой идентичности, переосмысления жизненного пути и построения новой его картины.

Ключевые слова: *ситуация, жизненная ситуация, структура жизненной ситуации, деятельный субъект, активность личности.*

Original manuscript received October 18, 2019
Revised manuscript accepted November 05, 2019